

Chelm

Miasto Wschodu - Warte Zachodu

Herb miasta

Wywodzi się z dawnego herbu ziemi chełmskiej, znanego od XIV w. Prawdopodobnie przejęty został przez miasto w XVI w. i początkowo przedstawiał głowę niedźwiedzia. W kolejnych wiekach na pieczęciach miasta pojawiał się cały niedźwiedź, ale bez drzew. W XIX stuleciu przybrał formę białego niedźwiedzia na tle trzech drzew. Ta wersja została zatwierdzona przez władze państwowe w 1938 r.

Obecny herb przedstawia srebrnego niedźwiedzia na tle trzech zielonych dębów i wzgórza. 28 kwietnia 1994 r. uchwałą Rady Miasta, uzupełniono go o koronę stanisławowską zwieńczoną krzyżem.

Chelm dziś

Nad rzeką Uherką – lewym dopływem Bugu, leży Chelm – największe polskie miasto przy granicy z Unią Europejską. Zajmuje powierzchnię 3529 ha. Pod względem liczby ludności jest drugim miastem

w województwie lubelskim, liczy ok. 70 tysięcy mieszkańców. Jest siedzibą władz powiatowych (ziemskich i grodzkich). Ma status powiatu grodzkiego jako byłe miasto wojewódzkie.

Chelm, położony na pograniczu wschodniej i zachodniej Słowiańszczyzny,

w przeszłości był miejscem współistnienia wielu narodowości, wyznań i kultur. Od średniowiecza na ziemi chełmskiej mieszkali wyznawcy prawosławni, katolicy i Żydzi. W wiekach późniejszych wyznaniowo-kulturową mozaikę uzupełnili protestanci i grekokatolicy. W mieście rozbrzmiewał język polski, ruski i hebrajski. W świątyniach, szkołach i na wąskich uliczkach dawnego Chelma różnorodna społeczność prowadziła codzienne życie.

Pozostałością barwnej historii i kultury są budowle, obyczaje i niepowtarzalny klimat miasta, zachęcający do odwiedzenia i poddania się choćby na chwilę jego urokowi. To miejsce spokoju i szacunku dla odwiedzających go turystów. Ci, którzy tutaj przyjadą, na pewno zabiorą ze sobą najpiękniejsze wspomnienia.

Dworzec kolejowy z początku XX w.

Chelm, gród o ponad 1000-letniej historii, położony jest na jednym z wyniosłych wzgórz Pagórów Chełmskich. Według danych archeologicznych, to jeden z najstarszych ośrodków regionu, zaliczany do Grodów Czerwieńskich. W XIII w. miasto było stolicą państwa halicko-włodzimierskiego i pełniło rolę głównej siedziby króla Rusi Daniela Romanowicza, który zachwyił się urokiem tego miejsca i docenił jego naturalne walory obronne.

Po długoletnich walkach między Litwą, Węgrami i Polską, w 1387 r. Chelm i ziemia chełmska zostały włączone przez królową Jadwigę w skład państwa polskiego. W 1392 roku Chelm otrzymał prawa miejskie z rąk Władysława Jagiełły. Należał wówczas do ważnych ośrodków Polski Jagiellonów.

Od XIII w. rezydował tu biskup prawosławny,

a od XV w. łaciński, co podnosiło znacznie rangę miasta. Po unii brzeskiej (1596), diecezję prawosławną przekształcono w unicką, która została zlikwidowana przez władze carskie w 1875 r.

Markietana przedstawiająca Stare Miasto z początków XIX stulecia

Panorama Chelma z 1765 roku. Rys. Tadeusz Rakowiecki

Liczne wojny, jakie przetaczały się przez kraj w XVII stuleciu, nie oszczędziły Chełma. Oddziały kozackie, szwedzkie i moskiewskie dokonały zniszczeń, które pogrzyżyły miasto w kryzysie.

Po III rozbiore Polski Chelm znalazł się pod władzą Austrii, a następnie Rosji. Były to czasy pełne walki i męczeństwa. Symbolem tego okresu jest los unitów, walczących o zachowanie swojej wiary oraz walki w okresie powstania styczniowego, które w okolicach Chełma przybrały szcze-

gólnie intensywny charakter. Pod koniec okresu zaborów, w 1912 r. władze rosyjskie powołały odrębną gubernię chełmską ze stolicą w Chełmie, która została wyłączona z Królestwa Polskiego i weszła bezpośrednio w skład imperium rosyjskiego.

W 1915 r. miejsce zaborców rosyjskich zajęli Austriacy. Nastąpił rozwój polskiego, a także żydowskiego i ukraińskiego życia społecznego i kulturalnego. Wielokulturowy charakter miasta został utrzymany po odzyskaniu niepodległości. Przez cały okres międzywojenny w Chełmie działało wiele organizacji polskich, żydowskich i ukraińskich.

Podczas II wojny światowej w mieście utworzony został olbrzymi obóz jeniecki Stalag 319, w którym zginęło blisko 100 tys. żołnierzy rosyjskich, angielskich i włoskich. Dramatyczne wydarzenia II wojny doprowadziły do zniszczenia wielonarodowej społeczności Chełma, zmieniając bezpowrotnie charakter miasta.

W okresie Polski Ludowej w Chełmie i w regionie aktywnie działało antykomunistyczne podziemie, przeciwstawiając się pozbawieniu suwerenności Polski i zdominowaniu przez ZSRR.

*Rynek Starego Miasta
- początek XX wieku.*

Fontanna

kolejnym zniszczeniu w 1848 r. władze miasta zrezygnowały z odbudowy. Jego miejsce w czasach powstania styczniowego zajął kompleks sklepików żydowskich (stopniowo rozbudowywany), zwany potocznie „Okraglakiem”, który istniał do II wojny światowej.

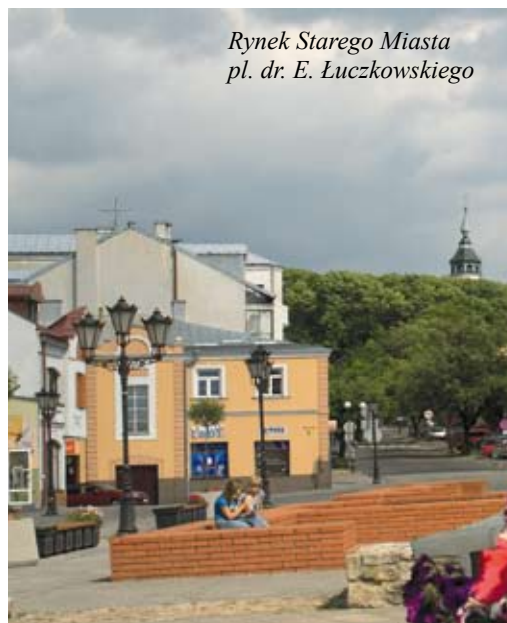
Rynek i Stare Miasto

Centralnym miejscem Starego Miasta jest dawny Rynek, noszący od okresu międzywojennego imię znanego chełmskiego społecznika dr. Edwarda Łuczowskiego (w okresie powojennym funkcjonował przez pewien czas jako Plac Konstytucji). Plac posiada kształt wydłużonego, nieregularnego prostokąta i prawdopodobnie powstał w wyniku rozszerzenia dawnego traktu handlowego, wiodącego przez miasto.

Przeprowadzona w ostatnich latach renowacja placu, pozwoliła na odsłonięcie pozostałości Ratusza chełmskiego.

W chwili obecnej znajduje się tutaj makieta przedstawiająca Stare Miasto z początków XIX stulecia, a obok częściowo odsłonięte zostały piwnice średniowiecznego Ratusza. Obiekt powstał prawdopodobnie w XV w., jednak w źródłach historycznych jest wymieniany od 1619 r.

Dwupiętrowa budowla z wyniosłą wieżą (zaopatrzona w zegar) była wykorzystywana przez władze miejskie oraz dzierżawiona przez chełmskich kupców, którzy prowadzili w niej sklepy. Ratusz był kilkakrotnie niszczony przez pożary (również w trakcie wojen). Ostatecznie po

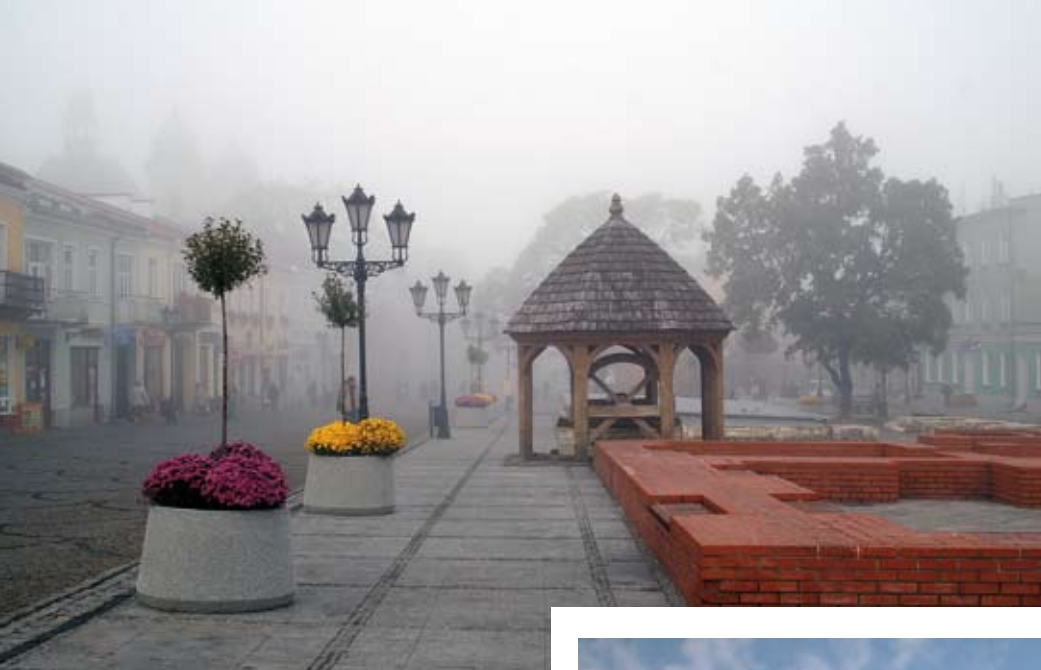

*Rynek Starego Miasta
pl. dr. E. Łuczowskiego*

Plac Kupiecki

Renowacja placu pozwoliła także na odsłonięcie pozostałości kamienicy z końca XVIII w. należącej do starosty Antoniego Leopolda Węgleńskiego. Na jej fundamentach umieszczono obecnie drewniane ławeczki.

W ramach przebudowy placu dokonano również rekonstrukcji studni staromiejskiej, której szyb odkryto w trakcie przebijania korytarzy łączących chełmskie podziemia. Obiekt funkcjonował prawdopodobnie od średniowiecza i został zlikwidowany pod koniec XVIII w. Zrekonstruowana obecnie obudowa studni została wykonana według projektu architekta dr. Zbigniewa Bednarczyka.

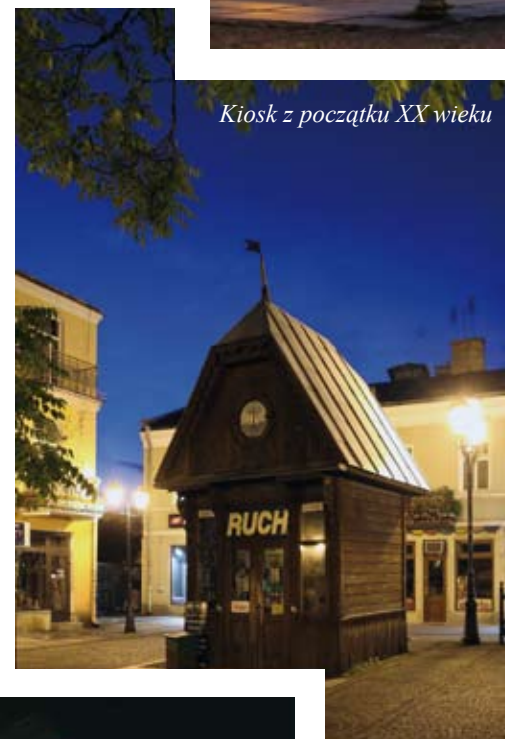
W zachodniej części placu znajduje się Pomnik Poległych za Ojczyznę w wojnie polsko – bolszewickiej, ufundowany w 1930 r. i odbudowany w latach 80. oraz pochodzący z początków XX w. drewniany kiosk z gazetami, niegdyś własność żydowskiego kupca Majera Dobkowskiego.

Pomnik przyrody - ajlant gruczołowaty

Obok pomnika rośnie ajlant gruczołowaty (*Ailanthus altissima* Swingle), zwany inaczej bożodrzewem albo drzewem nie-

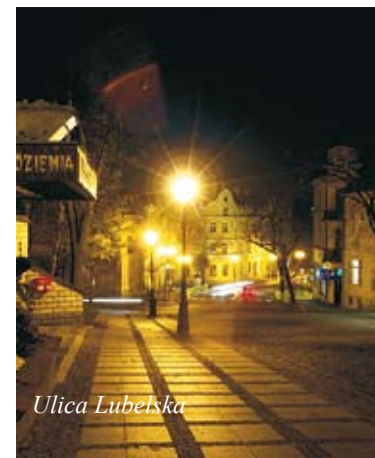
bios, o obwodzie 205 cm i wysokości około 15 m. Jego ojczyzną są Chiny. Egzotyczny wygląd nadają mu długie (ok. 60 cm) pierzaste liście oraz wiechowate kwiatostany umieszczone na końcach pędów. Drzewo ustanowione zostało pomnikiem przyrody.

Kiosk z początku XX wieku

Stare Miasto

Ulica Lubelska

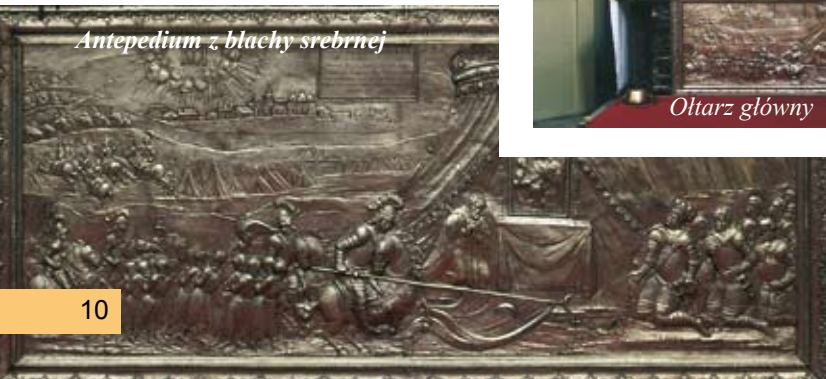

Bazylika p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny

Zajmuje centralne miejsce na tzw. Górcie Chełmskiej. Majestatyczna, górująca nad Chełmem, jest widoczna ze wszystkich dróg wjazdowych. Powstała w latach 1735-1756, w miejscu ufundowanej w XIII w. przez księcia Daniela Romanowicza cerkwi Bogurodzicy. Po likwidacji unii przez władze carskie w 1875 r., kościół gruntownie przekształcono, zamieniając

Ołtarz główny

Antependium z blachy srebrnej

na sobór prawosławny. W okresie międzywojennym świątynia została przekazana katolikom i w 1931 r. powołano tu parafię Mariacką.

Bazylika jest również sanktuarium maryjnym, powstałym w oparciu o kult obrazu Matki Bożej Chełmskiej. Oryginał ikony, pochodzący prawdopodobnie z Bizancjum, został wywieziony przez Rosjan w 1915 r. i obecnie jest przechowywany w Muzeum w Łucku na Ukrainie.

Bazylikę otaczają liczne budowle, wśród których warto wymienić pochodzącą z ok. 1616 r. Bramę Uściługską – najstarszą budowlę zespołu, pałac biskupów unickich z ok. 1711 r., klasztor Bazylianów z XVII w., budynek Chełmskiego Prawosławnego Bractwa Bogurodzicy z 1904 r. oraz powstałą przed 1878 r. dzwonnice.

Dzwonnica

Brama Uściługska i Dom Pielgrzyma

„Gordzisko” - Wysoka Górka

Wysoka Górka

Wzniesienie to jest najstarszą częścią miasta. Kryje ślady średniowiecznego grodu, na którego ruinach powstał w XIII w. potężny zamek księcia Daniela Romanowicza. Również w tym miejscu archeolodzy odkryli ślady wieży obronnej z czasów Kazimierza Wielkiego.

W XIX w. na szczycie „Wysokiej Górki” wybudowano cerkiew p.w. Świętych Cyryla i Metodego, którą zburzono w okresie międzywojennym. Obecnie znajduje się tutaj kopiec zwieńczony drewnianym krzyżem.

Górka Chełmska jest również doskonałym punktem widokowym, z którego rozciąga się malownicza panorama miasta i okolic. Punkt widokowy znajduje się na

dzwonnicy, obok bazyliki NMP.

Udostępniony jest dla turystów indywidualnych i grup zorganizowanych. W letnim sezonie turystycznym w stałych godzinach wejść, zaś po sezonie – na podstawie wcześniejszego uzgodnienia z parafią.

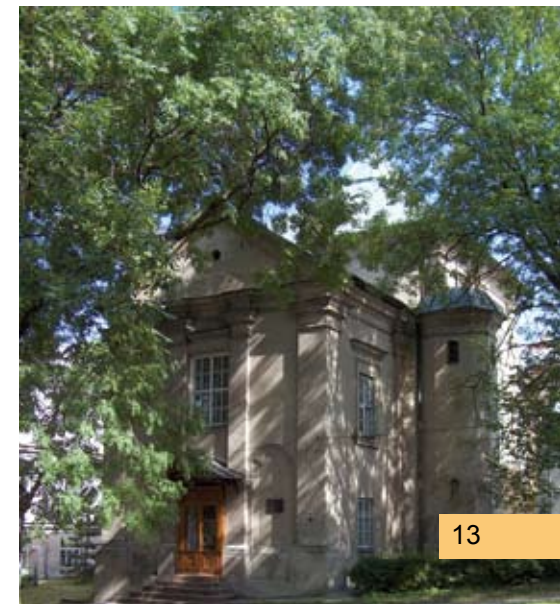
Cerkiew unicka p.w. św. Mikołaja

Wzniesiona w latach 20. XVIII w. z inicjatywy biskupa Józefa Lewickiego na miejscu starej, drewnianej cerkwi. Budowla jest w stylu barokowym, jednonawowa z prezbiterium i babińcem. Od 1759 r. świątynia była cerkwią parafii unickiej. Po likwidacji unii przez władze carskie, funkcjonowała jako cerkiew prawosławna. W latach II Rzeczypospolitej była kaplicą przy Żeńskim Seminarium Nauczycielskim.

Dziś ma tu swoją siedzibę Muzeum Ziemi Chełmskiej – Dział Sztuki. Ze względu na dobrą akustykę powstała też sala koncertowa.

Obok cerkwi znajduje się dawne Seminarium Unickie wzniesione w połowie

XVIII w., pierwotnie drewniane, odbudowane po pożarze w 1779 r. Obecnie w budynku mieści się IV Liceum Ogólnokształcące im. dr Jadwigi Młodkowskiej.

Cerkiew prawosławna św. Jana Teologa

Usytuowana na obrzeżach Starego Miasta, w rejonie dawnego przedmieścia brzeskiego przy ul. Kopernika, jest jedyną, funkcjonującą obecnie cerkwią prawosławną.

Wzniesiona została w latach 1846-1852 przez rząd carski na potrzeby rosyjskiego garnizonu w Chełmie. Wykonaniem ikonostasu zajmował się warszawski fabrykant Fryderyk Blikle. Obrazy i malowidła ścienne zostały wykonane przez znanego malarza z Warszawy, Bonawentura Dąbrowskiego.

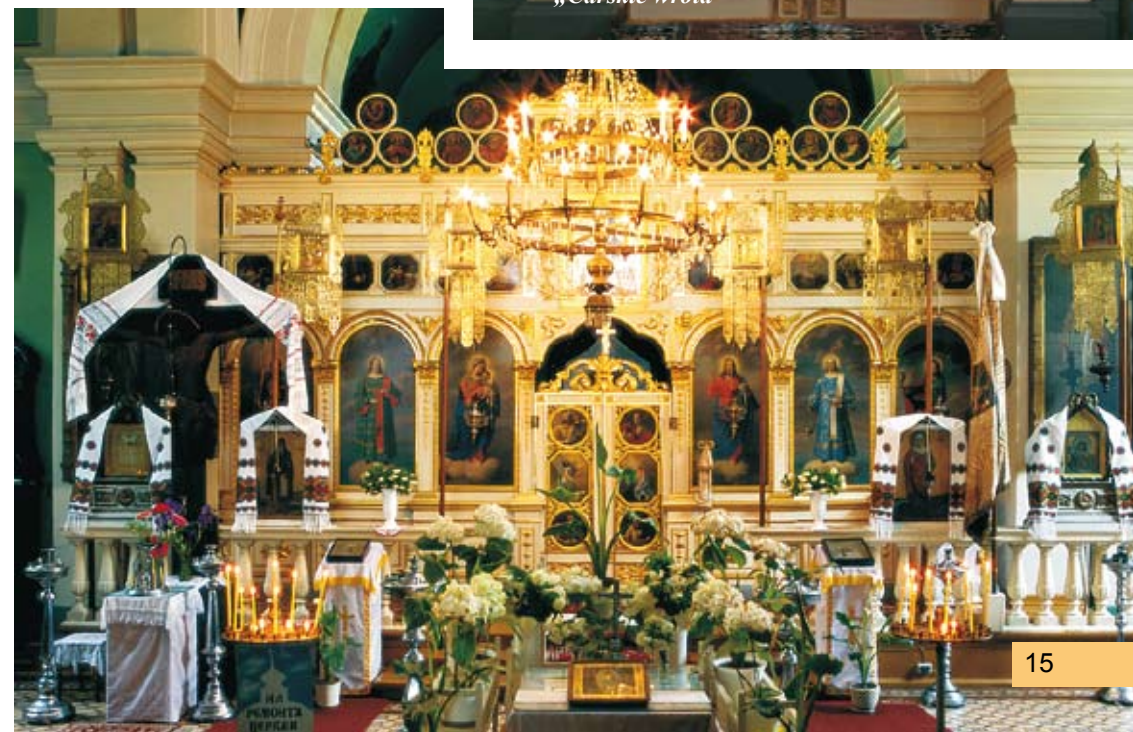
Wybudowana w stylu klasycystycznym (typ bizantyjsko-rosyjski) świątynia została konsekrowana 13 czerwca 1852 r. Do roku 1864 funkcjonowała jako obiekt garnizonowy, a następnie została przekształcona w świątynię parafialną. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, jako jedyna pozostała we władaniu chełmskiej społeczności prawosławnej, która obecnie liczy ok. 100 rodzin. Cerkiew św. Jana Teologa do dzisiaj pełni rolę centrum prawosławia na ziemi chełmskiej.

W otoczeniu cerkwi warto zwrócić uwagę na dzwonnice z 1867 r. oraz znajdujący się po drugiej stronie, przy ul. Sienkiewicza, klasycystyczny budynek plebani, wzniesiony w 2. poł. XIX w.

Ikonostas

„Carskie wrota”

Kościół p.w. Rozesłania Świętych Apostolów

Kościół późnobarokowy, wybudowany w latach 1753-1758, zaliczany jest do zabytków najwyższej klasy. Jest nie tylko najcenniejszym obiektem zabytkowym Chełma, ale jedną z najpiękniejszych tego typu budowli w Polsce. Fundatorami kościoła byli: hetman polny koronny Wacław Rzewuski oraz Andrzej i Marianna z Radzywińskich Wolscy. Projekt stworzył Paweł Fontana. Chełmski kościół należy do jednych z najwybitniejszych jego dzieł.

Wnętrze świątyni posiada jednolite stylowo, bogate wyposażenie rokokowe. Polichromie wykonał lwowski malarz Józef Mayer ok. 1758 r. mieszaną techniką al fresco i al secco, zaś rokokowy ołtarz główny, rzeźby Doktorów Kościoła, ambona i chrzcielnica są dziełem rzeźbiarza lwowskiego Michała Filewicza.

Do kościoła przylegają pochodzące z 1. poł. XVIII w. budynki dawnego Kolegium Pijarów, w których mieści się obecnie parafia oraz Muzeum Ziemi Chełmskiej.

Figura Matki Boskiej Łaskawej przed fasadą kościoła

Wnętrze kościoła - ołtarz główny

☩ Kościół p.w. św. Andrzeja Apostoła i klasztor Reformatów

Powstał w połowie XVIII w. Świątynia barokowa, jednonawowa, wzniesiona wg projektu architekta Pawła Fontany.

Po kasacji zakonu reformatów w 1864 r. ograbiona przez wojska carskie, została zamieniona na cerkiew prawosławną św. Barbary. W okresie I wojny światowej kościół przez krótki czas był użytkowany jako zbor ewangelicki. Rekoncyliowany w 1920 r. na kościół rzymsko-katolicki. Na krótko w 1936 r. powrócił w posiadanie reformatów, by w okresie II wojny światowej

ponownie pełnić rolę zboru ewangelickiego, wykorzystywanego przez przebywających w mieście Niemców. W posiadanie zakonników kościół powrócił po II wojnie światowej. Obecnie jest to sanktuarium św. Antoniego z Padwy.

Przy kościele znajduje się wzniesiony w latach 1739-1752, również wg projektu Pawła Fontany, klasztor oo. Reformatów. Po likwidacji klasztoru w roku 1864 i wywiezieniu zakonników na Sybir, całe założenie klasztorne zostało przekazane władzom szkolnym i w 1866 r. rozbudowane o dodatkowe skrzydło, z przeznaczeniem na Instytut Maryjski.

W okresie I wojny światowej umieszczono tutaj Seminarium Nauczycielskie Męskie, a po II wojnie światowej, kolejne placówki szkolne.

Na dziedzińcu dawnego Instytutu Maryjskiego, w narożniku, rośnie miłorząb dwukłapowy, zwany również chińskim (Ginko biloba L, o obwodzie 325 cm i około 15 m wysokości. Jest najokazalszym

przedstawicielem swojego gatunku we wschodniej Polsce. Pochodzi z Chin, jest bardzo dekoracyjnym drzewem, z liśćmi przebarwiającymi się jesienią na kolor żółty. Pień drzewa sprawia wrażenie, jakby składał się z kilku cieńszych i zróżniętych ze sobą pni.

Dawny Instytut Maryjski

Magistrat

Usytuowany przy ul. Lubelskiej 63, jest jednym z ciekawszych budynków z okresu międzywojennego. Powstał w latach 1926-1927 z inicjatywy chełmskich władz samorządowych, z przeznaczeniem głównie na siedzibę urzędów magistrackich i Rady Miejskiej.

Budowla składa się z dwóch skrzydeł połączonych w kształt litery L. Skrzydło położone przy ul. Strażackiej, zostało zaplanowane na Teatr Miejski. Trudności z wykończeniem obiektu, zmusiły Radę Miejską do przekazania go w ręce prywatne w formie dzierżawy, stąd od 1929 r. funkcjonowało w skrzydle kino, w różnych okresach noszące nazwy: „Wersal”, „Ton” i „Tęcza”.

Obecnie również znajduje się tutaj kino „Zorza”. W pozostałej części budynku mieści się Urząd Miasta Chełm i Informacja Turystyczna. Cała budowla została zaprojektowana w stylu neorenesansowym, częściowo zatartym w wyniku licznych remontów. O pierwotnym kształcie świadczą attyki, wieńczące do dzisiaj główną część budynku.

Pałac Kretzschmarów

Ta budowla przy ul. Pocztowej wyróżnia się wśród kamienic, powstałych na przełomie XIX i XX w., walorami zabytkowymi. Jej nazwa pochodzi od nazwiska właścicieli. Budowa obiektu przebiegała w dwóch fazach. W latach 80. XIX w. inż. Wilhelm Kretzschmar, właściciel fabryki maszyn rolniczych, zlecił budowę parterowej willi na swoje potrzeby.

W 1906 r. fabryka wraz z kamienicą została sprzedana Franciszkowi Gassnerowi. Nowy właściciel gruntownie przebudował obiekt, dodając piętro i wieżyczkę. Kamienicy nadano również jednolity stylistycznie kształt i uzupełniono o bogaty wystrój w charakterystycznym dla początków XX w. stylu secesyjno-eklektycznym.

Po II wojnie światowej pałac został przejęty przez władze miejskie, które po kilku remontach (najbardziej gruntowny miał miejsce w latach 90.) przeznaczyły budynek na Urząd Stanu Cywilnego.

tów szkolnych posiadał oświetlenie elektryczne, co było ewenementem w ówczesnym Chełmie.

Na przestrzeni lat w budynku funkcjonowały różne szkoły, m.in. filologiczna, gimnazjum państwowe, szkoła rzemieślnicza, mechaniczna. Obecnie ma tu swoją siedzibę Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa.

Dawna Szkoła Techniczna

Nieopodal Pałacu Kretzschmarów znajduje się budynek Technicznej Szkoły Dróg Żelaznych. Placówka, będąca pierwszą szkołą zawodową na terenie miasta, powstała w 1878 r. w Lublinie. Po jedenastu latach została przeniesiona do Chełma, a na jej potrzeby powstał istniejący obecnie gmach, którego budowę ukończono w 1895 r.

Szkoła przygotowywała kadry do pracy w kolejnictwie. Budynek był dosyć nowoczesny i obok rozbudowanych warszta-

Dawna Synagoga Mała

Obiekt powstał w latach 1912-1914 przy ówczesnej ul. Wesołej, obok starej synagogi z XVI w., zniszczonej w czasie II wojny światowej. Budowla posiada bogato zdobioną elewację z elementami secesji. Do II wojny światowej użytkowana była przez chełmską gminę żydowską. Po wojnie budynek przeznaczono na hurtownię. Wyremont-

owany został przez Naczelną Organizację Techniczną. Od kilku lat jest własnością prywatną, mieści się tutaj restauracja.

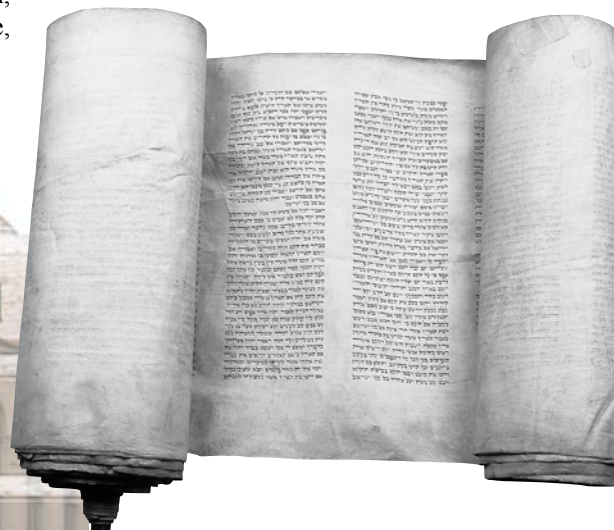
Obok synagogi znajduje się dawny dom rabina, wybudowany ok. 1914 r. Dziś funkcjonuje jako budynek mieszkalny.

Osadnictwo żydowskie rozwijało się również w osadach ziemi chełmskiej, szczególnie w lokalnych ośrodkach miejskich, takich jak: Sawin, Dorohusk, Wojsławice,

Cmentarz żydowski

Świerże, Dubienka, Rejowiec i Siedliszcze. Największym skupiskiem ludności żydowskiej był jednak Chełm. Osoby pochodzenia żydowskiego w różnych okresach stanowiły od 50 do 75 procent mieszkańców miasta. W chwili wybuchu II wojny światowej w mieście mieszkało 17 tysięcy Żydów. Wojna przyniosła prawie całkowitą zagładę ludności żydowskiej na terenie Chełma i ziemi chełmskiej. Żydzi w większości zostali wymordowani w hitlerowskim obozie zagłady w Sobiborze. Obecnie pozostały po nich tylko nieliczne pamiętki. Są to przede wszystkim fragmenty cmentarzy oraz bu-

Sławni Żydzi chełmscy

IDA HAENDEL – wybitna skrzypaczka, urodzona w rodzinie chełmskich Żydów w 1924 r. Laureatka I Międzynarodowego Konkursu Skrzypcowego im. Henryka Wieniawskiego w Warszawie w 1935 r. Od 1937 r. koncertowała na licznych scenach świata, współpracując z najsłynniejszymi orkiestrami i dyrygentami.

Autorka licznych nagrań płytowych. W 1982 r. otrzymała nagrodę za mistrzowskie wykonanie koncertu Jeana Sibeliusa. Uhonorowana tytułem "Commander of the British Empire" (1991) i "Honorary Doctorate of the Royal College" (2000).

20 maja 2006 r. w Chełmie odbył się koncert *Idy Haendel*, zorganizowany z inicjatywy Stowarzyszenia "Miaszeczeko".

ZYGIELBOJM SZMUL (ARTUR) MORDECHAJ – urodzony w 1895 r. w Borowicy nad Wieprzem. Wybitny działacz „Bundu”, żydowskiej partii socjalistycznej. Działacz struktur tej partii w Chełmie i członek Rady Miejskiej Chełma w 1919 r. W następnych latach działał na terenie Warszawy i Łodzi. Po wybuchu II wojny światowej przedostał się do Wielkiej Brytanii, gdzie został przedstawicielem „Bundu” w polskiej Radzie Narodowej. 12 maja 1943 r. popełnił samobójstwo, chcąc zaprotestować wobec obojętności świata na zagładę Żydów.

Podziemia Kredowe

(zabytkowa kopalnia kredy)

To unikatowy na skalę światową labirynt podziemnych korytarzy wykutych w skale kredowej, której złoża zalegają obficie pod powierzchnią miasta. Ciągną się one pod całym Starym Miastem na kilku kondygnacjach.

Wydobycie kredy do celów gospodarczych miało miejsce już w średniowieczu. Chełmianie czerpali znaczne zyski z tej działalności. Wydobywanie przerwano w XIX w., kiedy wydrążone chodniki zagrażały bezpieczeństwu mieszkańców. W latach 70. XX w., po przystosowaniu wybranych fragmentów korytarzy do potrzeb turystycznych, udostępniono do zwiedzania trasę turystyczną, która stanowi obecnie największą atrakcję miasta i regionu, przyciągając licznych turystów z kraju i zagranicy.

Chełmskie Podziemia Kredowe otrzymały wiele dyplomów i wyróżnień. Najcenniejsze, to „Przebiśnięg 97” za najciekawszą inicjatywę, kreującą nowoczesną ofertę turystyczną w Polsce, „Piękniejsza Polska” – dyplom za tworzenie piękna, którym można poszczycić się przed światem. W 2006 r. Chełmskie Podziemia Kredowe zostały uhonorowane Certyfikatem Polskiej Organizacji Turystycznej w IV edycji ogólnopolskiego konkursu na „Najlepszy Produkt Turystyczny 2006”.

Podziemia są udostępnione dla turystów przez cały rok. Turyści indywidualni mogą je zwiedzać w godzinach: 11.00,

Kredowe korytarze

13.00, 16.00. Grupy powinny wcześniej dokonywać rezerwacji.

O podziemiach kredowych od niepamiętnych czasów krążą podania i legendy. Najbardziej znana jest ta o białym niedźwiedziu.

„W czasach przedchrześcijańskich, na szczycie Chełmskiej Góry, pod trzema wielkimi dębami, w kredowej jaskini mieszkał potężny brunatny niedźwiedź. Przebywając ciągle w kredowej jaskini, nabrał pięknej białej barwy. Mieszkańcy grodu powoli przyzwyczaili się do tego osobliwego sąsiada. Początkowo z obawą, później z respektem i szacunkiem traktowali sąsiedztwo olbrzymiego dzikiego zwierza. Obok zbudowano chram, gdzie oddawano cześć pogańskim bogom, a młode kapłanki strzegły wiecznego świętego ognia.

Pewnego razu niespodziewanie na mieszkańców Chełma napadli dzicy najeźdźcy. Spalili osiedle i chcieli zdobyć święty ogień. Gdy obrońcy ulegli już przewadze wroga, pojawił się biały niedźwiedź i rozgromił napastników. Zmęczony walką stanął na chwilę pomiędzy trzema dębami, a zachodzące słońce dzięki czynie malowało złotem drzewa, zwierzę i przestrzeń. Od tego czasu biały niedźwiedź pomiędzy trzema dębami stał się godłem Chełma.”

Duch białego niedźwiedzia, którego nazwano Bieluchem do dzisiaj „mieszka” w podziemiach kredowego labiryntu, dalej opiekuje się miastem i jego mieszkańcami. Duch jest łagodny i przyjaźnie nastawiony do ludzi. Bielą swego futra rozjaśnia mroczne korytarze. Bardzo często spotyka się z turystami zwiedzającymi jego królestwo, a czasami nawet spełnia ich marzenia.

Duch „Bieluch”

Spotkanie z białym niedźwiedziem

/Legenda w zapisie przygotowanym przez Longina Jana Okonia, autora „Legend chełmskich” i „Opowieści niedźwiedziego grodu”/

Osiedle „DYREKCJA”

Leży we wschodniej części miasta. Początki tej chełmskiej dzielnicy sięgają okresu międzywojennego, kiedy w związku z planami przeniesienia siedziby Radomskiej Dyrekcji PKP, przystąpiono do budowy tzw. Nowego Miasta z potężnym biurowcem i osiedlem dla pracowników kolejowych. Nowe osiedle miało przypominać swoim kształtem skrzydła orła. Inwestycje,

porównywalną do budowy Gdyni, rozpoczęto w 1928 r. i niestety dość szybko przerwano z powodu kryzysu gospodarczego.

Budowę wznowiono w 1938 r., ale prace ponownie przerwał wybuch II wojny światowej. Po wojnie, w nowych realiach politycznych, zrezygnowano z realizacji przedwojennych planów. Mimo tylko częściowej ich realizacji, dzielnica nosząca (już oficjalnie) nazwę Dyrekcja, jest uznawana za jeden z najciekawszych pomysłów

urbanistycznych okresu międzywojennego. Szczególną uwagę przyciąga monumentalny, pięciokondygnacyjny gmach, który projektował inż. Henryk Gay. W okresie wojny był wykorzystywany przez władze niemieckie. Między innymi przetrzymywano w nim przesiedleńców z Wielkopolski, a następnie funkcjonowały tu biura Arbeitsamtu. W lipcu 1944 r. gmach stał się na kilka dni siedzibą, powołanego w Moskwie, Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, wspieranego przez ZSRR, pierwszego organu władzy komunistycznej w Polsce. W związku z tym wydarzeniem, biurowiec

„Gmach” i pomnik Jana Pawła II

przez wiele powojennych lat, funkcjonował w języku oficjalnym jako „Gmach PKWN”. Po wojnie stał się siedzibą licznych urzędów szczebla wojewódzkiego i powiatowego.

Przed gmachem, na placu Niepodległości, 29 października 2006 r. odsłonięto pomnik Wielkiego Polaka Papieża Jana Pawła II.

Fragment wystawy „Dzieje Chełma i regionu”

Muzeum Ziemi Chełmskiej im. Wiktora Ambroziewicza

Początki chełmskiego muzealnictwa sięgają 1882 r., kiedy to utworzono Muzeum Cerkwino-Archeologiczne, instytucję założoną w celach propagowania odwiecznych związków Chełma z Rusią i prawosławiem. Po I wojnie światowej, w 1919 roku Wiktor Ambroziewicz, ówczesny dyrektor Gimnazjum Państwowego im. Stefana Czarnieckiego, powołał pierwsze w niepodległej Polsce Muzeum Ziemi Chełmskiej.

Zbiory stanowiły nieliczne ocalałe ekspozyty z Muzeum Cerkwino – Archeologicznego. Ich porządkiem i gromadzeniem, obok

Wiktora Ambroziewicza, zajęli się również nauczyciele: Jadwiga Graff- Chrząszczewska, Jadwiga Jędrzejewska-Sowińska, Kazimierz Janczykowski i Marian Jumborski. II wojna światowa przyniosła kolejne stra-

ty zbiorów. Po jej zakończeniu przystąpiono do odbudowy muzeum, które początkowo funkcjonowało w ramach dawnych struktur organizacyjnych. W 1949 r. placówka została upaństwowiona. Kustoszem nowego muzeum został Kazimierz Janczykowski, znany i niezapomniany chełmski regionalista.

Fragmenty wystawy „Powrót do przeszłości”

Fragmenty wystawy „Powrót do przeszłości”

Fragmenty wystawy „Powrót do przeszłości”

Wystawa „Sztuka Socrealizmu”

Od roku 1953 zbiory archeologiczne, a od roku 1969 pozostałe zbiory muzeum, przeniesione zostały z Liceum im. Stefana Czarnieckiego do nowo odremontowanego budynku dawnego Kolegium Pijarów przy ul. Lubelskiej 55. W 1972 r. powstała przy Muzeum „Galeria72”, która dała początek zbiorom Działu Sztuki Współczesnej. Obok przekształceń instytucjonalnych, chełmskie muzeum w okresie powojennym rozrastało się i gromadziło coraz więcej eksponatów.

Obecne Muzeum Ziemi Chełmskiej zajmuje cztery budynki, w których zlokalizowane są działy: Archeologii, Historii, Etnografii, Przyrody, Edukacji, Sztuki Ziemi Chełmskiej, Sztuki Współczesnej i „Galeria 72”.

Zbiory muzeum obejmują około 20 tysięcy eksponatów, z których co roku wybrana część prezentowana jest na wystawach stałych i czasowych.

Niezwykle interesująca jest kolekcja numizmatów, a także

polskiego malarstwa portretowego z XIX wieku. Są to przede wszystkim portrety osób związanych z ziemią chełmską.

Ważnym i chętnie oglądanym działem jest etnografia, prezentująca m.in. wyroby rzemiosła artystycznego twórców regionu chełmskiego. Zbiory sztuki współczesnej polskiej i obcej z „Galeria 72” należą do największych w Polsce. Ekspozycje stałe to: „Polska sztuka współczesna”, „Dzieje Chełma i regionu” „Sztuka socrealizmu” „Skarby przyrody” oraz „Powrót do przeszłości”.

Muzeum odgrywa znaczącą rolę w życiu kulturalnym Chełma i regionu. Prowadzi szeroką działalność wystawienniczą, edukacyjną i naukową.

Wystawa „Polska Sztuka Współczesna”

Okolice Chełma, to znakomite tereny do uprawiania turystyki aktywnej.

Obszar charakteryzuje się specyficzną rzeźbą terenu, łączącą krajobraz nizinny z elementami wyżynnymi. Liczne wzgórza kredowe poprzedzielane są rozległymi dolinami. Pagóry otaczają piaszczyste

i podmokłe równiny.

W okolicy przepływa piękna i mało znana rzeka Polski – Bug. To jedna z nielicznych rzek w Europie, która nie została przekształcona przez człowieka. Warto również odkryć Uherkę, lewy dopływ Bugu. Rzekami prowadzą atrakcyjne szlaki

Splyw kajakowy Bugiem

Na szlaku rowerowym „Południowe panoramy Chelma”

kajakowe. Kilka godzin spędzonych w kajaku jest okazją do podziwiania malowniczej i unikatowej przyrody Chełmskiego Parku Krajobrazowego.

Okolice zachwycają dużymi kompleksami leśnymi i różnorodnymi akwenami wodnymi, stwarzając wyjątkowe miejsce dla grzybiarzy i wędkarzy. Walory środowiska przyrodniczego pozwalają także na wędrówki piesze i rowerowe po licznych wyznaczonych szlakach i ścieżkach przyrodniczych.

INFORMACJE PRAKTYCZNE

NOCLEGI

HOTEL „KAMENA”
ul. Armii Krajowej 50
tel. 82 565 64 01 do 03, fax 82 565 64 00
www.hotelkamena.pl

HOTEL „KOZAK”
ul. Hrubieszowska 37
tel. 82 564 88 91, 82 564 88 92
www.hotel.chelm.pl

HOTEL „DUET”
ul. Hrubieszowska 54
tel./fax 82 565 50 50
www.hotelduet.com.pl

POKOJE GOŚCINNE MOSiR „STADION”
ul. I Pułku Szwoleżerów 15a
tel. 82 563 02 86
www.mosir.chelm.pl

POKOJE GOŚCINNE MOSiR „KUMOWA DOLINA”
ul. Podgórze 47
tel. 82 563 34 08
www.mosir.chelm.pl

CENTRUM USŁUG HOTELOWYCH „RELAX”
ul. 11 Listopada 2
tel. 82 563 03 95, fax 82 563 07 02
<http://www.portland.chelm.pl/>

SCHRONISKO MŁODZIEŻOWE PTSM
ul. Czarnieckiego 8

DOM PIELGRZYMA
ul. Lubelska 2,
tel. 82 565 36 56, parafia NNMP

USŁUGI HOTELOWE „ALBATROS”
ul. Rampa Brzeska 73,
tel. 82 564 90 95,

USŁUGI HOTELARSKIE „MARIA”
ul. Przemysłowa 26
tel. 82 563 23 49

ZAJAZD „TRZY DĘBY”
Staw, Janów 217
tel. 82 563 33 44, fax 82 562 50 81
www.trzydeby.pl

GASTRONOMIA

„KOZAK”
ul. Reformacka 7
tel. 82 565 55 65
www.kozak.chelm.pl

„GĘSIA SZYJA”
ul. Lubelska 27
tel. 82 565 23 21

„TRATTORIA CORLEONE”
ul. Reformacka 35
tel. 82 564 81 60
www.corleone.chelm.pl

„NOVA”
ul. Armii Krajowej 50
tel. 82 565 48 48
www.hotelkamena.pl

„APTEKA”
ul. Lubelska 39 (Rynek Starego Miasta)
tel. 82 564 06 10

„McKENZEE”
ul. Kopernika 8
tel. 82 565 64 64

„LOTOS”
ul. J. Piłsudskiego 14
tel. 82 563 29 20

ZAJAZD „USTROŃ”
Rudka 17
tel. 82 563 37 92

„COSMOS”
ul. Wojsławicka 2
tel. 82 562 02 28, 515 727 777

„TRZY DĘBY” (przy Zajeździe)
Staw, Janów 217
tel. 82 563 33 44
<http://www.trzydeby.pl/>

„BINGO”
al. Przyjaźni 9
tel. 82 565 62 02

„RELAX”
ul. 11 Listopada 2
tel. 82 565-11-72
www.portland.chelm.pl

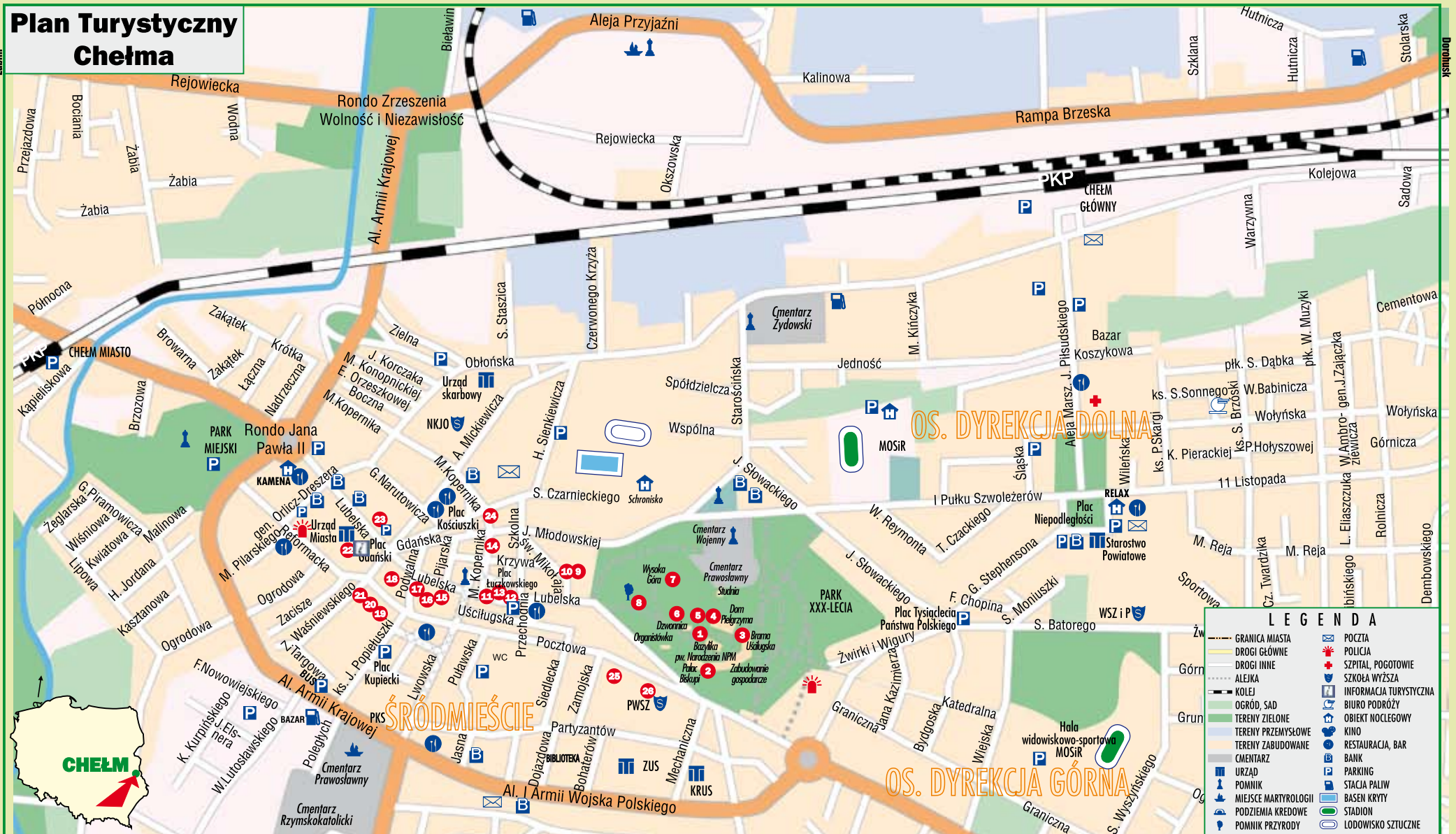
BAR „STAROMIEJSKI”
ul. Lubelska 68
tel. 82 565 43 40

TAKSÓWKI

Fino Taxi: 19622, infolinia 800222222
MPT: 19623, 19666
infolinia 0 800400400

Kod pocztowy: 22-100 Chełm
Odległości: Lublin - 71 km, Warszawa - 230 km,
Zamość - 65 km,
przejście graniczne w Dorohusku - 29 km

Plan Turystyczny Chełma

- 1 Bazylika p.w. Narodzenia NMP
- 2 Pałac biskupów unickich
- 3 Brama Uściąguska
- 4 Klasztor Bazylianów
- 5 Budynek Prawosławnego Bractwa Bogurodzicy - obecnie plebania rzymskokatolicka
- 6 Dzwonnica
- 7 Grodzisko „Wysoka Góra” wzgórze widokowe
- 8 Jesion wyniośle - pomnik przyrody
- 9 Dawna Cerkiew Unicka p.w. św. Mikołaja

- 10 obecnie Muzeum Dział Sztuki Ziemi Chełmskiej
- 11 Jesion wyniośle - pomnik przyrody
- 12 Ajlant gruczołowaty - pomnik przyrody
- 13 Zrekonstruowana dawna studnia miejska
- 14 Pozostałości dawnego Ratusza
- 15 Dawna synagoga, bet - hamdrasz
- 16 Kościół parafialny p.w. Rozesłania Św. Apostołów
- 17 Dawne Kolegium Pijarów, obecnie plebania i Muzeum, Dział Sztuki Współczesnej

- 17 Wejście do podziemia kredowych - kopalni kredy
- 18 Kamiennica mieszczańska, siedziba Muzeum Dział Historii, Przyrody i Edukacji
- 19 Zespół Klasztorny Reformatorów z Kościołem p.w. św. Andrzeja Apostoła
- 20 Miłorząb dwuklapowy - pomnik przyrody
- 21 Dawny Instytut Maryjski
- 22 Budynek Magistratu - obecnie siedziba władz miasta i Chełmskiego Ośrodka Informacji

- 23 Turystyczny
- 23 Budynek dawnej drukarni „Zwierciadło”, siedziba Muzeum Dział Etnografii i Archeologii
- 24 Cerkiew prawosławna p.w. św. Jana Teologa
- 25 Dawny Pałac Kretzschmarów obecnie Pałac Ślubów
- 26 Dawna Szkoła Techniczna obecnie Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa

LEGENDA			
	GRANICA MIASTA		POCZTA
	DROGI GŁÓWNE		POLICJA
	DROGI INNE		SZPITAL, POGOTOWIE
	ALEJKA		SZKOŁA WYŻSZA
	KOLEJ		INFORMACJA TURYSTYCZNA
	OGRÓD, SAD		BIURO PODRÓŻY
	TERENY ZIEŁONE		OBIEKT NOCLOWY
	TERENY PRZEMYSŁOWE		KINO
	TERENY ZABUDOWANE		RESTAURACJA, BAR
	CMENTARZ		BANK
	URZĄD		PARKING
	POMNIK		STACJA PALIW
	MIEJSCE MARTYROLOGII		BAZEN KRYTY
	POMNIK PRZYRODY		STADION
	POMNIK PRZYRODY		LODOWISKO SZTUCZNE

URZĄD MIASTA CHEŁM

22-100 Chełm
ul. Lubelska 65
tel. 82 565 20 70
fax 82 565 22 54
www.chelm.pl

Muzeum Ziemi Chełmskiej

im. Wiktora Ambroziewicza
22-100 Chełm, ul. Lubelska 55
tel. 82 565 26 93, fax. 82 564 05 70
e-mail: muzeum.chelm@wp.pl
www.mzch.pl

Materiały tekstowe przygotowane w oparciu o przewodnik "Chełm" Z. Lubaszewskiego i fotograficzne powierzone zostały przez Informację Turystyczną Miejskiego Ośrodka Sportu i Rekreacji w Chełmie
Zdjęcia - K. Dromlewski, G. Zabłocki, P. Klajnert, W. Lisiecki oraz archiwum IT w Chełmie

Najlepsze
Centrum Informacji Turystycznej
Laureat konkursu 2009

22-100 Chełm, ul. Lubelska 63
tel. 82 565 36 67, tel./fax. 82 565 41 85
e-mail: it@itchelm.pl
itchelm@wp.pl
www.itchelm.pl

Chełmskie Podziemia Kredowe **„Labirynt”**

22-100 Chełm, ul. Lubelska 55a
tel. 82 565 25 30
e-mail: zabytkowakopalnia@interia.pl

Wydawnictwo MAKI, Lublin 2010
tel. 81 747 93 07; 603 668 432
www.wydawnictwo-maki.pl
e-mail: info@wydawnictwo-maki.pl
Projekt graficzny i druk
AWARTPRESS Lublin

ISBN - 978-83-61660-52-1